

A HIDRONIMIA DA ILLA DE ONS (III)

Por: Fernando Cabeza Quiles

Seguindo o noso percorrido illán e volvendo, dende **O Alto do Vixía**, á primeira liña de costa, batemos co hidrotópónimo **Debaixo da Cruz**, apelativo transparente, que dá nome a unha zona de rochas, situada entre o monte e o mar, no cantil marítimo-terrestre que fai de lateral de entrada sur ao chamado **Rego do Castelo**, en realidade **Rego do Castelo**, nome dun rego marítimo ou canle submarina, flanqueada na súa superficie por rochas, o que lle dá a este accidente marítimo o aspecto dun pequeno río ou rego terrestre, o cal, aproximándose a terra, vai dar á zona baixa de onde se atopaba o chamado popularmente *castillo* (por castelo) do sur, batería construída no ano 1810

Vista xeral da zona sur, traballada nesta terceira entrega

para impedir a entrada na ría de Arousa dos invasores franceses.

Deseguido vén o **Regato** ou **Rego do Fento**, hidrónimo -tal vez habería que dicir hidrónimo mariño- que alude a outra canle submarina alongada que chega ata terra, que foi ou será abundante no chamado *fieito de mar*; especie mariña que, logo de consultar en moitos dicionarios e obras especializadas, atopamos con claridade nun traballo divulgativo, que mesmo ofrece unha fotografía desta especie vexetal subacuática, aínda que non dá o seu nome científico,

que quizais aínda non estea determinado ou establecido (Fontenla Lorenzo, 2008: 31). Outra posibilidade razoable sería a de considerar que o tipo de fento recollido no hidrónimo **Rego do Fento** fixese alusión ao fento mariño ou fento dos cantís (*Asplenium marinum*), probabilidade que desbotamos á vista e consideración doutros hidrónimos mariños construídos sobre a palabra *fieito*, variante de *fento*, que sempre dan nome a pedras somerxidas, onde crecerá o *fieito de mar*, e non o *fento dos cantís* e, moito menos, calquera clase de fento ou fieito terrestre. Estes hidrónimos que deberán o seu nome ao devandito *fieito de mar* son os de **Feitoso**, nome de varias pedras mariñas da parroquia de Aguiño, Ribeira (A Coruña), e **O Fieito**, nome dun baixo mariño unido ao hidrónimo anterior (Rodríguez Rodríguez, 1976: 64 e 65), sendo, segundo pensamos, **O Fieito**, un hidrónimo que, aínda estando en singular, como o de (**Rego do**) **Fento**, non alude a un fieito só, senón que cómpre considerar como un abundancial do fieito de mar, a partir dun sintagma igual ou parecido ao de **A Pedra do Fieito*, isto é pedra ou emprazamento abondoso en fieito. Verbo dos **Feitales**, que aludirá, se dá nome a unha pedra ou a un emprazamento subacuático, á mesma planta que os anteriores, é un hidrónimo mariño da zona da Area das Canas, Cabo Silleiro (Pontevedra), recollido po X. L. Vilar Pedreira (Vilar Pedreira, 2008: 58).

Volvendo á illa de Ons, a continuación do **Rego do Fento** está o chamado **Rego Con da Londra**, hidrónimo que tampouco alude, como podería parecer nun principio, a unha pequena corrente fluvial terrestre, e si a outra canle ou rego submarino a través do cal chegaría a terra unha londra, animal acuático frecuente noutro tempo nas Rías Baixas galegas, que constrúe o seu niño en seco, pero con entradas e saídas subacuáticas, algunha das cales conectaría, no caso que nos ocupa, co rego, canle ou conduto submarino contemplado no hidrónimo **Rego da Londra** ou no **Rego Con da Londra**, no cal aparece a palabra galega *con*, referida a un con ou pedra mariña máis ben afiada, que aflora en superficie, polo que o hidrónimo **Rego Con da Londra** puido ser nun principio **Rego do Con da Londra*.

COLABORA:

XUNTA DE GALICIA

CONSELLERÍA DE CULTURA,
E TURISMO

Dirección Xeral do Patrimonio Cultural

Fóra da illa de Ons, á londra ou lontra tamén se refire o hidrónimo, menos transparente, **Gatos das Cabras**, nome duns pedreiros mariños situados a carón do illote das Cabras, na parroquia de Palmeira, Ribeira (A Coruña), que compara o certo parecido que pode ter unha londra cun gato terrestre; apreciación popular que creou máis hidrónimos; caso dos chamados **Gatos da Sarrosa**, nome dun grupo de pedras mariñas situado a carón da Illa de Arousa, que sinala a antiga abundancia da londra na ría arousá. Ao respecto, xa hai anos que Manuel Jiménez, daquela mariñeiro xubilado de Santa Uxía de Ribeira, contounos que na súa xuventude o vocábulo gato era aplicado nos ambientes mariñeiros da ría de Arousa á londra, animal entón moi abundante naquela ría: “viamos moitos gatos nas pedras”, díxonos (Cabeza Quiles, 2000: 199); apreciación popular que concorda coa dos mariñeiros e/ou exploradores peruanos da costa de Paracas, lugar onde a londra mariña tamén é ou foi chamada gato mariño, polo seu relativo parecido co gato terrestre (*El arca de Noé*, serie documental da T. V. E.).

Outro topónimo costeiro que, como o **Rego Con da Londra** de Ons, é máis directo e transparente que o de **Gatos**, **Gatos da Sarrosa**, etc, é o da **Buraca da Alondra**, nome dunha praia da parroquia de San Vicente do Grove, que nos fala do lugar de habitación dun destes mustélidos neste caso cun *a-* protético unido á palabra galega *londra* (Cabeza Quiles, 2000: 199). Na devandita zona da Area das Canas, Cabo Silleiro Xosé Lois Vilar Pedreira documenta o hidrónimo mariño ou talasónimo **O Rego da Londra** (Vilar Pedreira, 2008: 58).

Volvendo á illa de Ons, preto do **Rego Con da Londra** está o **Con do Matadero** (por **Matadoiro**), zona de monte e cantil moi empinada, que quizais foi comparada popularmente cun matadoiro pola súa perigosidade, tal como tamén puido suceder co topónimo similar, documentado na montaña asturiana, **Las Canales de Matadoriu**, nome duns terreos tamén moi empinados, que segundo o profesor e filólogo Julio Concepción “son terrenos muy escarpados en Cabriteria, por la cuenca alta del Río Casañu: zona muy peligrosa para el ganado que se despeña con frecuencia al precipicio”, circunstancia topográfica adversa que sería a causante, para o devandito profesor, do topónimo asturiano **Matadoriu** (Concepción Suárez, 2007: 701), podendo obedecer ás mesmas circunstancias de orografía adversa, das que se desprende o risco de se matar alguén, o topónimo illán (**Con do**) **Matadoiro**, que, sen **O Con**, sería **O Matadoiro**, nunha casuística similar á que tamén puido orixinar topónimos como os de **Matabois** ou **Despeñaperros**, sobre os cales o profesor Gonzalo Navaza escribe: “Nunha serie de topónimos que presentan un elemento *Mata-* seguido dun zoónimo en plural, o primeiro elemento pode corresponder a unha forma do verbo *matar* e non ó fitónimo *mata*. Aluden posiblemente a declives pronunciados no terreo [o subliñado é noso],

como puidemos comprobar nalgún caso, onde talvez se produciron accidentes anecdóticos concretos que deron orixe ó topónimo. Con todo non debemos desbotar a posibilidade [abofé] que conteñan [algúns] efectivamente o fitónimo *mata* e non o verbo *matar*” (Navaza Blanco, 2006: 335), caso, segundo pensamos do topónimo **Matalobos**, repetido en Galicia, que debe corresponder a un antigo ***Campo de Matalobos**, coa elipse da palabra *campo*, en alusión a un campo abundante en *matalobos*, denominación galega da planta chamada acónito, a cal, ao pertencer ao xénero acónito, é velenosa, e puido recibir o nome popular de *matalobos* por aplicarlle o folclore e a crenza popular a propiedade de matar o lobo, orixinando o topónimo ***Campo de Matalobos**, logo, coa devandita elipse ou desaparición da palabra *campo*, **Matalobos** (Cabeza Quiles, 2008: 386), non participando desta orixe vexetal ou fitonímica o topónimo illán da illa de Ons **Matadero** ou **Matadoiro (Con do)**, e os devanditos, o asturiano **Matadoriu**, o galego **Matabois** e o xienense **Despeñaperros**, os cales, ao daren sempre nome a declives moi pronunciados de terreo ou a *despeñaperros*, puideron suxerir a idea de matadeiros ou matadoiros, polos que algunha vez se precipitaron ao baleiro bois ou *perros*, ou nacer en alusión a accidentes concretos.

Volvendo a illa de Ons, a paraxe costeira, próxima ao **Con do Matadoiro**, chamada **As Coviñas**, refírese, tal como parece, a unhas pequenas covas ou coviñas, que teñen pouca fondura.

Deseguido vén a chamada **Buraca do Conliño**, nome dunha cova ou buraca que, aínda tendo unha entrada pequena, é moi longa no seu interior, polo que albiscamos que no

Furna “Buraca do Conliño”

hidrónimo **Buraca do Conliño**, a voz galega *buraca* está no chamado xénero dimensional, o cal nomea, baixo a aparencia de estar en xénero feminino, obxectos e realidades máis grandes que a mesma palabra con aparencia de xénero masculino. Así, en galego -o castelán no observa este matiz- unha *buraca* é un furado ou unha cova máis grande que un *buraco*; unha *agra* é máis grande que un *agro*, unha *leira* é máis grande que un *leiro*, e así sistematicamente.

Moi próximo está o **Rego do Conliño**, rego ou canle marítima e submarina que remata na **Buraca do Conliño**, a cal, á súa vez, está contigua á **Pedra do Conliño** e á **Punta do Conliño**, punta marítima que terá preto ou rematará nun *conliño*, diminutivo de *conle*, palabra que, se ben non aparece nos dicionarios de galego, debe ser un derivado de *con*, referido a maior parte das veces a cons ou pedras mariñas, e nunca, ou moi raramente, a pedras terrestres, tal como sucede co hidrónimo **Conle**, frecuente na ría de Arousa, con exemplos, entre outros, como os de **Conle Mouro**, nome dunha pedra mariña, da parroquia de Aguiño, que sería de cor negra ou moura, cando lle puxeron o nome, ou **Conles dos Cornos**, nome dunhas pedras, situadas preto do illote Falcoeiro, na mesma parroquia coruñesa (Rodríguez Rodríguez, 1976: 51).

Fronte á punta do **Conliño**, a uns 10 metros desta, está o **Illote de ou do Puntal da Porta**, que, como o seu nome indica, refírese a un illote próximo ou contiguo ao cabo, punta ou puntal da **Porta**, accidente marítimo así chamado por se referir á porta ou paso marítimo existente entre as

illas de Ons e Onza, que nalgúns mapas aparece co nome **Freu da Porta**, hidrónimo cuxa segunda parte, **Freu**, é un evidente catalanismo, que reproduce a palabra catalá *freu*, “paso, estreito de mar, lingua de mar”, proveniente da latina *fretu* do mesmo significado, e que é unha mostra clara do forte influxo que, a partir de mediados do século XVIII, exerceron os fomentadores cataláns no mar e nas industrias marítimas de Galicia, nomeadamente nas Rías Baixas (Cabeza Quiles, 1992: 218).

Froito desta emigración industrial, á parte do devandito topónimo **Freu da Porta**, existen nas Rías Baixas galegas outros hidrónimos similares, igualmente presentes na cartografía marítima, que sinalan estreitos ou pasos de mar. Estes son os de **Freu da Porta**, nome doutro estreito ou paso marítimo que separa a illa do Faro da de San Martiño, nas Cíes, e o chamado **Freu do Carreiro**, nome dunha terceira lingua de mar, que separa dous illotes a carón do chamado illote Xidoiro da ría de Arousa (Cabeza Quiles, 2008: 549).

Como o hidrónimo **Freu** é catalán, aparece de forma natural en países e zonas deste dominio lingüístico; caso do chamado **Cap d’es Freu**, saínte da costa nororiental da illa de Mallorca, que limita polo sudoeste o canal entre Mallorca e Menorca. E **Freus**, paso marítimo que separa as illas de Empalmador e Penjats, situadas entre Ibiza e Formentera (Cabeza Quiles, 2008: 549-550).

Preto do devandito **Puntal da Porta**, debaixo do miradoiro de Fedorentos, dúas rochas, en realidade nun principio sería unha soa, erosionadas polo embate do mar, forman unha especie de ponte natural, que recibe o nome das **Pontes**. Unha “ponte” similar atópase, segundo puidemos comprobar, na costa da parroquia de Rañobre, no concello coruñés de Arteixo.

Volvendo ás **Pontes** da illa de Ons, a rocha ou con exterior que forma, ao se unir a terra, a devandita ponte natural, recibe o nome de **Con das Pontes**.

A uns 200 metros cara ao oeste das **Pontes** hai un illote coñecido co nome de **Laxe** ou **Illote das Pontes**, que, con marea baixa, queda practicamente unido a terra, pero que, ao subir, forma o referido illote, constituído por unha pedra plana ou laxe, a cal se contempla no devandito hidrónimo **Laxe** (ou **Illote**) **das Pontes**, separado do contiguo continente (neste caso a illa de Ons) pola canle chamada **Rego de Terra do Illote**.

Moi preto dos anteriores batemos co último hidrónimo da zona sueste da illa de Ons, situado antes de entrar na Enseada de Fedorento ou Fedorentos. Trátase do chamado **Rego Laxe das Pontes**, nome de rego ou canle mariña e submarina situada entre o **Illote das Pontes** e outro illote próximo.

BIBLIOGRAFÍA

- CABEZA QUILES, F., 1992. Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado, Edicións Xerais, Vigo
- CABEZA QUILES, F., 2000. Os nomes da terra. Topónimos galegos, Editorial Toxosoutos, Noia.
- CABEZA QUILES, F., 2008. Toponimia de Galicia, Editorial Galaxia, Vigo
- CONCEPCIÓN SUÁREZ, J. C., 2007. Diccionario etimológico de toponimia asturiana, KRK Ediciones, Oviedo. El arca de Noé, serie documental da T. V. E.
- FONTENLA LORENZO, P., 2008. “Dexo... Portal do Golfo Ártabro”, en Revista Asinec, núm. 58, A Coruña.
- NAVAZA BLANCO G., 2006. Fitotoponimia galega, Biblioteca Filolóxica Galega, Instituto da Lingua Galega, Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ, M., 1976. Hidronimia de la ría de Arosa, Seminario Fontán-Sarmiento de hagiografía, toponimia y onomástica de Galicia, Santiago de Compostela.
- VILAR PEDREIRA, X. L., 2008. Talasonimia da costa sur de Galicia, Instituto de Estudos Miñoranos, Gondomar.